

Εκπαίδευση Ενηλίκων

και διά βίου μάθηση:

Απόπειρα χαρτογράφησης των ερευνητικών τάσεων

Θανάσης Καραλής*

Περίληψη

Αντικείμενο της εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των ερευνητικών τάσεων στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων διεθνώς, όπως αυτές αποτυπώνονται με βάση τις δημοσιεύσεις σε έξι έγκυρα περιοδικά του χώρου. Συνολικά αναλύονται 559 επιστημονικά άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε 101 τεύχη των έξι περιοδικών κατά την περίοδο 2001-2005. Πέραν των ερευνητικών αντικειμένων, στα οποία συγκεντρώνεται η ερευνητική παραγωγή διεθνώς, στην εργασία διερευνώνται και οι τομείς εφαρμογής στους οποίους εστιάζονται οι εργασίες, αλλά και οι όροι που χρησιμοποιούνται προκειμένου να περιγράψουν τις δραστηριότητες που εντάσσονται στο πεδίο της διά βίου μάθησης και της εκπαίδευσης ενηλίκων.

ABSTRACT

This paper is an attempt to construct a research map for the field of Adult Education around the world, based on the publications of six valid journals of the field. On the whole 559 scientific articles were analyzed, which were published in 101 volumes of these six journals from 2001 to 2005. Beyond the research objects, in which global research is focused on, in this paper we research on the application fields in which the researches focus on, but also, the terms used in order to describe activities that are included in the fields of lifelong learning and adult education.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γενικά παραδεκτό ότι η θεματολογία των εργασιών που δημοσιεύονται στα επιστημονικά περιοδικά αντανακλά τις ερευνητικές τάσεις ενός γνωστικού αντικειμένου, καθώς αποτελεί το ασφαλέστερο, ίσως, μέσο διερεύνησης των επιμέρους περιοχών στις οποίες επικεντρώνεται η σχετική ερευνητική δραστηριότητα σε διεθνή κλίμακα (Nietupski, Hamre-Nietupski, Cutrin και Shrikanth 1997, Mauch 1999, Taylor

2001). Η ανάλυση των δημοσιεύσεων μπορεί να συνεισφέρει, πέραν των όσων αναφέρθηκαν, και στην ανάδειξη ορισμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών για τις τάσεις σε ένα γνωστικό αντικείμενο (ενδεικτικά: φύλο και προέλευση συγγραφέων, ερευνητικές προσεγγίσεις, μέθοδοι και τεχνικές), ανάλογα με τις κατηγορίες που κάθε φορά επιλέγονται για την ανάλυση.

Στην εργασία αυτή επιχειρούμε τη διερεύνηση των ερευνητικών τάσεων που επικρατούν διεθνώς στην Εκπαίδευση Ενηλίκων και τη Διά Βίου Μάθηση κατά την περίοδο 2001-2005, μέσω της ανάλυσης των δημοσιεύσεων έξι έγκυρων διεθνών επιστημονικών περιοδικών (η θεματολογία των οποίων καλύπτει σε σημαντικό βαθμό την ευρύτητα των επιμέρους περιοχών του πεδίου). Συνολικά αναλύθηκαν 559 επιστημονικά άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε 101 τεύχη περιοδικών κατά την περίοδο αυτή.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Σε σχετικές εργασίες, η επιλογή των επιμέρους περιοχών, των τομέων και των αντικειμένων στα οποία βασίζεται η ανάλυση αποτελούν τη βασικότερη, ίσως, παράμετρο της έρευνας: η επιλογή αυτή, αν και διενεργείται από τον ερευνητή, θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από τον, κατά το δυνατόν, μικρότερο βαθμό αυθαιρεσίας – δηλαδή να βασίζεται σε έγκυρες αναλύσεις για την ερευνητική διάρθρωση του γνωστικού αντικειμένου σε επιμέρους τομείς και αντικείμενα. Ταυτόχρονα, μια αναγκαία προϋπόθεση για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων από μια ερευνητική κοινότητα (εν προκειμένω, την οικεία ελληνική επιστημονική κοινότητα¹), είναι η σύνδεσή της με τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στον συγκεκριμένο χώρο.

Στην κλασική του ανάλυση για τους τομείς που καλύπτει η Εκπαίδευση Ενηλίκων ο Knowles (1998) διατυπώνει τη θέση ότι ο συγκεκριμένος όρος καλύπτει τόσο τις διαδικασίες απόκτησης γνώσεων, στάσεων και δεξιοτήτων από ενήλικους, όσο και τις δραστηριότητες που υλοποιούνται από μια ευρεία ποικιλία οργανισμών μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά πλαίσια.

* Επίκουρος Καθηγητής Διά Βίου Μάθησης και Εκπαίδευσης Ενηλίκων στο Πανεπιστήμιο Πατρών (ΤΕΕΑΠΗ) και Καθηγητής-Σύμβουλος Εκπαίδευσης Ενηλίκων στο ΕΑΠ.

1 Για τα δεδομένα που αφορούν την ερευνητική παραγωγή της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας κατά την περίοδο 1990-2005, βλ. Σιπητάου και Σαμαρά (2006).

Πίνακας 1

Κατηγορίες ανάλυσης

ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	ΜΑΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ	ΜΕΣΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ	ΜΙΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ
<ul style="list-style-type: none"> • Επιστημολογική συγκρότηση • Σχέση τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης • Η εκπαίδευση και η μάθηση ως συνεχή • Θεωρίες μάθησης 	<ul style="list-style-type: none"> • Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εκπαίδευσης ενηλίκων • Ανάλυση θεσμών και πολιτικών • Ιστορικά στοιχεία • Χαρακτηριστικά ενηλίκων εκπαιδευομένων • Κοινωνικό φύλο 	<ul style="list-style-type: none"> • Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών • Συμμετοχή εκπαιδευομένων • Σχεδιασμός προγραμμάτων • Αξιολόγηση προγραμμάτων 	<ul style="list-style-type: none"> • Εκπαιδευτικές μέθοδοι και τεχνικές • Δυναμική της ομάδας

Αντίστοιχα, και προκειμένου να προσδιορίσουν μια ερευνητική ατζέντα για τη Διά Βίου Εκπαίδευση, οι Jarvis, Parker & Holford (2004) επισημαίνουν ότι στην εμβέλεια του όρου περιλαμβάνονται οι προβληματισμοί που αφορούν:

- (α) τους τρόπους με τους οποίους μαθαίνουν οι εκπαιδευόμενοι κάθε ηλικίας, αλλά και τις εκπαιδευτικές πρακτικές που αναπτύσσονται σε αυτές τις μαθησιακές δραστηριότητες·
- (β) τα ζητήματα που αναδύονται από τα επιμέρους γνωστικά αντικείμενα στα οποία εδράζεται το συγκεκριμένο πεδίο (για παράδειγμα: φιλοσοφία, κοινωνικές επιστήμες, ιστορία) και τα οποία συνεισφέρουν στην ανάπτυξη του σχετικού επιστημονικού προβληματισμού· και
- (γ) τον δημόσιο διάλογο, που περιλαμβάνει τα ζητήματα που αναφέρονται στις εκπονούμενες κι εφαρμοζόμενες πολιτικές, αλλά και στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και οργανισμούς.

Οι Edwards, Clarke, Harrison και Reeve (2002: 128) προτείνουν στα επιμέρους στοιχεία μιας ερευνητικής ατζέντας για τη Διά Βίου Μάθηση να περιλαμβάνονται τα ακόλουθα: κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικο-ιδεολογικές διαστάσεις, θεσμοί και οργανισμοί, παιδαγωγική διάσταση, σχεδιασμός και οργάνωση, τρόποι και διαδικασίες μάθησης. Αντίστοιχα, ο Tuijhman (2002) προτείνει μια περισσότερο λεπτομερειακή συγκρότηση που περιλαμβάνει τα αντικείμενα: υποκίνηση και ετοιμότητα για μάθηση, εκπαιδευτικοί και διδασκαλία, περιβάλλοντα μάθησης, εκπαιδευτικές τεχνολογίες, διαφορές στα χαρακτηριστικά των εκπαιδευομένων, τρίτοβάθμια εκπαίδευση και διά βίου μάθηση, προσφορά και ζήτηση της εκπαίδευσης, διασυνδέσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών θεσμών, άτυπη μάθηση στους χώρους εργασίας, προγραμματισμός και διοίκηση, οικονομικά ζητήματα, αξιολόγηση και παρακολούθηση, πιστοποίηση. Ακόμη, για τον τομέα της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, μια από τις βασικές ερευνητικές περιοχές είναι εκείνη που αναφέρεται στην ανάλυση των μεταβολών των συστημάτων επαγγελματικής κατάρτισης – μια τάση που επικρατεί διεθνώς

την τελευταία δεκαετία (Chapel 2003) και που ισχύει και στην ελληνική περίπτωση (Karalis και Vergidis 2003).

Ειδικότερα για την ελληνική περίπτωση, σημειώνουμε πως τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά του πεδίου είναι σε μεγάλο βαθμό διαφορετικά σε σχέση με την κατάσταση που επικρατεί σε διεθνές επίπεδο – ή τουλάχιστον σε σχέση με την κατάσταση στον αγγλοσαξονικό χώρο. Το πεδίο στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την πρόσφατη ανάπτυξή του, κάτι που έχει ως συνέπεια και τη σχετική ποσοτική υστέρηση της οικείας ερευνητικής παραγωγής. Μόλις μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η Εκπαίδευση Ενηλίκων αναπτύσσεται και στην Ελλάδα ως διακριτός κλάδος των Επιστημών της Εκπαίδευσης και η ανάπτυξη αυτή πιστοποιείται από μια σειρά σημαντικών μεταβολών (Καραλής 2005)².

Οι κατηγορίες ανάλυσης που προτείνονται στην παρούσα εργασία εντάσσονται σε τέσσερα επίπεδα: τη θεωρητική θεμελίωση του πεδίου, το μακρο-, το μέσο- και το μικρο- επίπεδο. Οι επιμέρους τομείς και τα αντικείμενα παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

Καθώς η Εκπαίδευση Ενηλίκων αποτελεί ένα πεδίο με ιδιαίτερως ευρεία κλίμακα δραστηριοτήτων και ερευνητικών προσεγγίσεων (Κόκκος 2005), θεωρούμε ότι δύο επιπλέον ειδικά ζητήματα παρουσιάζουν ενδιαφέρον στο χώρο της ερευνητικής παραγωγής. Το πρώτο από αυτά αναφέρεται στους τομείς οι οποίοι συγκεντρώνουν την προσοχή της ερευνητικής κοινότητας. Έτσι, για παράδειγμα, ο αλφαριθμητικός (literacy) των ενηλίκων ή η κοινοτική εκπαίδευση (community education) αποτέλεσαν δύο από τους βασικούς τομείς στους οποίους επικεντρώθηκε τόσο ο θεωρητικός προβληματισμός, όσο και η ερευνητική παραγωγή, κατά τη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Οι εξελίξεις στο ζήτημα αυτό και ο εντοπισμός των τομέων στους οποίους σήμερα εστιάζεται η ερευνητική παραγωγή, μπορούν να συνεισφέρουν στην ανάδειξη ορισμένων διαστάσεων του προβληματισμού της οικείας επιστημονικής κοινότητας.

Ένα δεύτερο ζήτημα που θεωρούμε ότι σχετίζεται με τις

² Inter alia: Ίδρυση και λειτουργία του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, δημιουργία προγραμμάτων σπουδών για την Εκπαίδευση Ενηλίκων, εμφάνιση θέσεων μελών Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού στα πανεπιστήμια, ένταξη σχετικών μαθημάτων στα προγράμματα σπουδών αρκετών πανεπιστημιακών τμημάτων, έκδοση στην ελληνική γλώσσα ορισμένων κλασικών εγχειριδίων του πεδίου, αύξηση της ερευνητικής παραγωγής και του δημοσιευμένου έργου των ελλήνων ερευνητών, ίδρυση Επιστημονικής Ένωσης, διοργάνωση συνεδρίων, έκδοση επιστημονικού περιοδικού.

Πίνακας 2
Τα περιοδικά του δείγματος

Τίτλος	Εκδοτικός οίκος / Οργανισμός	Επιμελητές (Editors)	Αριθμός τευχών	Αριθμός άρθρων
<i>Adult Education Quarterly</i>	Sage Publications / American Association for Adult and Continuing Education	B. C. Courtenay R. J. Hill	20	71
<i>International Journal of Lifelong Education</i>	Taylor and Francis	P. Jarvis J. Holford	28	161
<i>Journal of Vocational Education and Training</i>	Taylor and Francis (Routledge)	J. Robson	20	136
<i>Studies in Continuing Education</i>	Taylor and Francis (Routledge)	D. Boud C. Chappell N. Solomon	12	76
<i>Journal of Transformative Education</i>	Sage Publications	A. Washburn	12	55
<i>Studies in the Education of Adults</i>	National Institute of Adult and Continuing Education (NIACE), GB	M. Zukas	9	60

εξελιξεί στο πεδίο είναι εκείνο των όρων που χρησιμοποιούνται για να το περιγράψουν.³ Τουλάχιστον μετά την έκδοση του κλασικού έργου του E. Lindeman, *The Meaning of Adult Education* (1926), ο όρος *Εκπαίδευση Ενηλίκων* (Adult Education) είναι εκείνος που διαχρονικά χρησιμοποιείται σε μεγαλύτερο βαθμό προκειμένου να περιγράψει το πεδίο. Παρά το γεγονός ότι σχετικά σύντομα μετά την έκδοση του έργου του Lindeman, ένας άλλος διακεκριμένος θεωρητικός ο B. A. Yaxlee εισηγείται τον όρο *Διά Βίου Εκπαίδευση* (1929, με την έκδοση του έργου του *Lifelong Education*), ο όρος αυτός θα παραμείνει ανενεργός μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Η έκδοση της Έκθεσης της Επιτροπής Faure το 1972, επαναφέρει τον όρο *Διά Βίου Εκπαίδευση* στο προσκήνιο, σε μια εποχή μάλιστα που κυριαρχεί η χρήση του όρου *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση* (Jarvis 2005), προκειμένου ο όρος αυτός (Continuing Education) να εκφράσει τις δραστηριότητες που παραδοσιακά κάλυπτε ο όρος *Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Στη συνέχεια, και ειδικότερα τις τελευταίες δύο δεκαετίες, οι όροι *Διά Βίου Εκπαίδευση* και *Διά Βίου Μάθηση* χρησιμοποιούνται ολοένα και με αυξανόμενη συχνότητα και τείνουν να υποκαταστήσουν το χώρο που παραδοσιακά κάλυπτε ο όρος *Εκπαίδευση Ενηλίκων*.⁴ Σημειώνουμε ότι ο όρος *Διά Βίου Εκπαίδευση* σε καμιά περίπτωση δεν ταυτίζεται με τον όρο *Εκπαίδευση Ενηλίκων* (βλ. και Κόκκος 2005, Καραλής 2008), ενώ η μονομερής αναφορά στη *Διά Βίου Μάθηση* δεν συνιστά απλώς παράλειψη αλλά συχνά παραπέμπει στην αντίληψη πως η μάθηση είναι ατο-

μική υπόθεση του πολίτη, αποσυνδεδεμένη από οργανωμένες και συλλογικές διαδικασίες, θεσμοθετημένες με την ευθύνη της πολιτείας και του κοινωνικού συνόλου (Βεργίδης 2001). Ωστόσο, η αντίληψη ότι η μάθηση συνιστά ένα συνεχές αποτελεί τη *sine qua non* προϋπόθεση προκειμένου να κατανοηθεί και η εκπαίδευση ως ένα συνεχές (Rogers 2003).

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑ

Η εργασία βασίζεται σε ποσοτική ανάλυση περιεχομένου των εργασιών που δημοσιεύτηκαν σε έξι έγκυρα διεθνή επιστημονικά περιοδικά του πεδίου, κατά την πενταετία 2001-2005. Είναι προφανές ότι για τους σκοπούς της έρευνας θα ήταν εγκυρότερη η ανάλυση όχι των εργασιών που δημοσιεύτηκαν, αλλά εκείνων που υποβλήθηκαν προς δημοσίευση: οι υποβληθείσες εργασίες ανεξάρτητα από την ποιότητά τους και τους λόγους για τους οποίους ορισμένες από αυτές απορρίφθηκαν, εκφράζουν περισσότερο αξιόπιστα την ερευνητική παραγωγή. Όμως, οι σχετικές έρευνες διεθνώς αναφέρονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, στις εργασίες που έγιναν δεκτές, ακριβώς γιατί δεν είναι εφικτή η πρόσβαση των ερευνητών στα στοιχεία που αφορούν τις διαδικασίες κρίσης των εργασιών (Beyer 1978, Hernon, Smith και Croxson 1993).

Η ανάλυση εντοπίζεται αποκλειστικά στο περιεχόμενο των εργασιών και όχι σε άλλες παραμέτρους (για παράδειγμα, φύλο

³ Η αναφορά στο ζήτημα αυτό δεν είναι δυνατόν να είναι εξανηλική στο πλαίσιο αυτής της εργασίας. Εδώ απλώς παρατίθενται όψεις του σχετικού προβληματισμού και της "διαδρομής" που διέτρεξαν οι όροι που αναφέρονται. Για διεξοδικότερη ανάλυση, βλ. και: Βεργίδης 2001, Jarvis 2005, Κόκκος 2005, Rogers 2005.

⁴ Μια χαρακτηριστική «μαρτυρία» της τάσης για επικράτηση των όρων *Διά Βίου Μάθηση* και *Διά Βίου Εκπαίδευση* είναι το γεγονός ότι το κλασικό βιβλίο του P. Jarvis, *Adult and Continuing Education: From Theory to Practice* (το οποίο με αλληπαλλήλες αναθεωρήσεις και επανεκδόσεις κυκλοφορεί από το 1983), πρόσφατα επανεκδόθηκε υπό τον τίτλο: *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice*.

ή προέλευση των συγγραφέων), γιατί στόχος της εργασίας είναι η αποτύπωση των τάσεων του πεδίου διεθνώς και όχι η διερεύνηση άλλων παραμέτρων της ερευνητικής παραγωγής. Σημειώνουμε ότι κάθε εργασία αντιστοιχεί και σε μια εγγραφή (δηλ. κάθε εργασία εντάχθηκε σε μία και μόνον κατηγορία από αυτές του Πίνακα 1). Επίσης, καταγράφηκαν, αφενός οι τομείς εφαρμογής στους οποίους αναφέρονται οι συγκεκριμένες εργασίες και αφετέρου οι όροι που χρησιμοποιούνται στους τίτλους των εργασιών, παρόλο που στις περισσότερες εργασίες που αναλύθηκαν είτε δεν προσδιορίζεται ο τομέας εφαρμογής είτε δεν χρησιμοποιείται κάποιος όρος στον τίτλο.

Όπως αναφέρθηκε, το δείγμα της έρευνας περιλαμβάνει τα άρθρα έξι έγκυρων διεθνών επιστημονικών περιοδικών στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων και της Διά Βίου Μάθησης (συνολικά αναλύθηκαν όλα τα άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε αυτά τα περιοδικά κατά την πενταετία 2001-2005, δηλαδή 559 άρθρα από 101 τεύχη). Κριτήρια επιλογής των περιοδικών ήταν: ο εκδοτικός οίκος, η τακτική έκδοση, οι επιμελητές (editors) των περιοδικών, η πιθανή υποστήριξη από επιστημονικές ενώσεις ή οργανισμούς. Σημειώνουμε ότι στο δείγμα περιλαμβάνεται και το μοναδικό περιοδικό του πεδίου το οποίο ευρετηριάζεται στο Citation Index (Adult Education Quarterly), καθώς επίσης και το πρόσφατα εκδοθέν (2003 κ.ε.) επιστημονικό περιοδικό για τη μετασχηματίζουσα μάθηση (Journal of Transformative Education). Τα στοιχεία σχετικά με τα περιοδικά του δείγματος παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Όπως διαπιστώνουμε από τα στοιχεία του Πίνακα 3, περίπου οι μισές από τις 559 εργασίες που αναλύθηκαν εντάσσονται σε ότι περιγράψαμε υπό τον όρο *μάκρο – επίπεδο* (βλ. και Πίνακας 1). Σημαντικός αριθμός εργασιών (περίπου μία στις τρεις) αναφέρεται στα θεωρητικά ζητήματα της θεμελίωσης του πεδίου, στο έργο κλασικών θεωρητικών, αλλά και σε ζητήματα που έχουν αναδυθεί σχετικά πρόσφατα, όπως είναι η σχέση τυπικής και μη-τυπικής εκπαίδευσης και η θεώρηση της μάθησης και της εκπαίδευσης ως συνεχών (continuum). Σαφώς περισσότερο περιορισμένη είναι η ερευνητική παραγωγή στα ζητήματα του σχεδιασμού και της αξιολόγησης των προγραμμάτων και των θεματικών που αναφέρονται στις εκπαιδευτικές μεθόδους και τεχνικές, καθώς επίσης και στη λειτουργία της εκπαιδευόμενης ομάδας.

Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται η συχνότητα εμφάνισης των επιμέρους ερευνητικών αντικειμένων κατά φθίνουσα σειρά. Από τα στοιχεία του πίνακα διαπιστώνουμε κατ' αρχάς ότι οι περισσότερες εργασίες εντάσσονται στον θεωρητικό προβλη-

Πίνακας 3
Ερευνητικοί τομείς και αντικείμενα

Τομείς και αντικείμενα	Αριθμός αναφορών	Ποσοστό (%) ⁵
ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ	204	36,5
Επιστημολογική συγκρότηση	76	13,6
Σχέση μη τυπικής και τυπικής εκπαίδευσης	26	4,7
Εκπαίδευση και μάθηση ως συνεχή	47	8,4
Θεωρίες μάθησης	55	9,8
ΜΑΚΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	260	46,5
Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εκπ. ενηλίκων	82	14,7
Ανάλυση θεσμών και πολιτικών	119	21,3
Ιστορικά στοιχεία	13	2,3
Χαρακτηριστικά ενηλίκων εκπαιδευομένων	13	2,3
Κοινωνικό φύλο	33	5,9
ΜΕΣΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	62	11,1
Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών	9	1,6
Συμμετοχή εκπαιδευομένων	30	5,4
Σχεδιασμός προγραμμάτων	20	3,6
Αξιολόγηση προγραμμάτων	3	0,5
ΜΙΚΡΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	33	6,3
Εκπαιδευτικές μέθοδοι και τεχνικές	28	5,4
Δυναμική Ομάδας	5	0,9

ματισμό για το πεδίο και στα ζητήματα του μακρο-επιπέδου (ανάλυση θεσμών και πολιτικών, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της Εκπαίδευσης Ενηλίκων). Παρατηρούμε, επίσης, ότι τα αντικείμενα για τα οποία υπήρξε σημαντική θεωρητική και ερευνητική παραγωγή μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 δεν αποτελούν στην παρούσα φάση χώρους δραστηριοποίησης θεωρητικών και ερευνητών του πεδίου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο σχεδιασμός και η αξιολόγηση προγραμμάτων, η διερεύνηση αναγκών, η δυναμική της ομάδας.⁶ Επίσης, σαφείς είναι οι τάσεις υποαντιπροσώπησης αντικειμένων που δεν ανταποκρίνονται στην παρούσα φάση ανάπτυξης του πεδίου στον αγγλοσαξονικό χώρο (για παράδειγμα, το ερευνητικό αντικείμενο της ιστορίας των θεσμών και των οργανισμών). Σημειώνουμε ακόμη ότι ο πρόσφατος προβληματισμός που αναπτύσσεται με την εκπόνηση πολιτικών διά βίου εκπαίδευσης αποτυπώνεται και στη θεωρητική και ερευνητική παραγωγή του πεδίου (βλ. και ερευνητικά αντικείμενα: εκπαίδευση και μάθηση ως συνεχή και σχέση

⁵ Σημειώνουμε ότι το άθροισμα των ποσοστών στους Πίνακες 3 και 4 είναι 100,4 λόγω στρογγυλοποίησης στο πρώτο δεκαδικό ψηφίο.

⁶ Επισημαίνουμε ότι η παρούσα εργασία αναφέρεται σε περιοδικά του πεδίου της Εκπαίδευσης Ενηλίκων, ενώ για ορισμένα από τα αντικείμενα είναι πολύ πιθανόν δημοσιεύσεις εργασιών να γίνονται σε περιοδικά άλλων γνωστικών αντικειμένων (π.χ. της Ψυχολογίας για το αντικείμενο της Δυναμικής της Ομάδας). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι το θεματικό τεύχος 108 (2005) του περιοδικού *New Directions for Evaluation* (το οποίο εκδίδεται από την Jossey-Bass με την υποστήριξη της AEA – American Evaluation Association) έχει τίτλο «Evaluating Nonformal Education Programs and Settings».

Πίνακας 4
Ερευνητικά αντικείμενα
(παρουσίαση κατά φθίνουσα σειρά)

Αντικείμενο	Αριθμός αναφορών	Ποσοστό (%)
Ανάλυση θεσμών και πολιτικών	119	21,3
Κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις της εκπ. ενηλίκων	82	14,7
Επιστημολογική συγκρότηση	76	13,6
Θεωρίες μάθησης	55	9,8
Εκπαίδευση και μάθηση ως συνεχή	47	8,4
Κοινωνικό φύλο	33	5,9
Συμμετοχή εκπαιδευομένων	30	5,4
Εκπαιδευτικές μέθοδοι και τεχνικές	28	5,4
Σχέση μη τυπικής και τυπικής εκπαίδευσης	26	4,7
Σχεδιασμός προγραμμάτων	20	3,6
Ιστορικά στοιχεία	13	2,3
Χαρακτηριστικά ενηλίκων εκπαιδευομένων	13	2,3
Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών	9	1,6
Δυναμική Ομάδας	5	0,9
Αξιολόγηση προγραμμάτων	3	0,5

τυπικής και μη τυπικής εκπαίδευσης, στα οποία εντάσσεται ποσοστό, αθροιστικά, 13,1% του συνόλου). Επίσης, στην ερευνητική παραγωγή αποτυπώνονται και οι εξελίξεις στον τομέα των θεωριών μάθησης, αφού από 55 εργασίες που εντάσσονται σε αυτό το ερευνητικό αντικείμενο, οι 18 αφορούν τη θεωρητική προσέγγιση της μετασχηματιζουσας μάθησης.

Σαφής αναφορά στους τομείς εφαρμογής εντοπίστηκε σε 199 από τις 559 εργασίες που αναλύθηκαν.⁷ Όπως παρατηρούμε, η εκπαίδευση στους χώρους εργασίας είναι ο τομέας που συγκεντρώνει τις περισσότερες καταγραφές, κάτι που ίσως θα μπορούσε να θεωρηθεί αναμενόμενο με βάση το περιεχόμενο των εκπονούμενων και εφαρμοζόμενων πολιτικών κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση⁸ είναι επίσης ένας τομέας με αρκετές καταγραφές, αν και παραδοσιακά ο τομέας αυτός δεν εντασσόταν στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων (πρβλ. και UNESCO 1975, OECD 1997). Ο σχετικά μεγάλος αριθμός αναφορών θα μπορούσε να αποδοθεί αφενός στην ώσμωση μεταξύ των εκπαιδευτικών θεσμών και την επαλληλία των σχετικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων – απόρροια των θεωρητικών προσεγγίσεων της διά βίου μάθησης

και εκπαίδευσης και, κυρίως, του περιεχομένου των σχετικών πολιτικών και αφετέρου στις μεταβολές που παρατηρούνται στο τριτοβάθμιο επίπεδο εκπαίδευσης. Άλλοι τομείς με ικανό αριθμό καταγραφών είναι ο αλφαριθμητισμός του ενήλικου πληθυσμού, η εκπαίδευση εκπαιδευτών, η εκπαίδευση προσωπικού υγείας και η εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Τέλος, από τους όρους που εντοπίστηκαν ο περισσότερο συχνά χρησιμοποιούμενος είναι η *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, ενώ περίπου στο ίδιο επίπεδο κυμαίνονται οι αναφορές στη *Διά Βίου Μάθηση* (ωστόσο εξαιρετικά περιορισμένες είναι οι αναφορές στη *Διά Βίου Εκπαίδευση*). Ο σχετικά νεοπαγής, για το πεδίο, όρος «Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού» (Human Resource Development – HRD), ο οποίος προέρχεται από τη Διοίκηση Επιχειρήσεων, εντοπίζεται σε μόλις δέκα από τις εργασίες του δείγματος – παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες αναφορές στους τομείς εφαρμογής αφορούν την εκπαίδευση σε χώρους εργασίας (βλ. και Πίνακα 5). Σημειώνουμε ότι σε καμία από τις εργασίες του δείγματος δεν εντοπίστηκε ο όρος *Ανδραγωγική* (andragogy) που συναντάται συχνά σε εργασίες των δεκαετιών 1970 και 1980, όπως επίσης σχετικά περιορισμένες είναι οι αναφορές στους όρους *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση* (Continuing Education) και *Μετα-δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (Further Education).⁹ Συμπερασματικά, οι όροι που χρησιμοποιούνται από τους ερευνητές του πεδίου προκειμένου να το περιγράψουν είναι, κυρίως, η *Εκπαίδευση Ενηλίκων* και η *Διά Βίου Μάθηση*.

Πίνακας 5
Τομείς εφαρμογής

Τομέας	Αριθμός αναφορών
Εκπαίδευση στους χώρους εργασίας	67
Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	44
Αλφαριθμητισμός	18
Εκπαίδευση Εκπαιδευτών	18
Επαγγελματική κατάρτιση	12
Εκπαίδευση προσωπικού υγείας	10
Εξ Αποστάσεως	10
Τρίτη ηλικία	8
Θεσμοί δεύτερης ευκαιρίας	6
Συνδικαλιστική Εκπαίδευση	6
ΣΥΝΟΛΟ	199

7 Τόσο εδώ όσο και στον επόμενο πίνακα καταγράφονται τομείς ή όροι για τους οποίους εντοπίστηκαν τουλάχιστον πέντε αναφορές στο δείγμα των εργασιών που αναλύθηκαν.

8 Με τον όρο αυτό έχουμε αποδώσει τον αγγλικό όρο "Higher Education", για τον οποίο το λεξικό του National Institute of Adult and Continuing Education (NIACE) της Μ. Βρετανίας αναφέρει ότι «μπορεί να οριστεί ως σπουδές σε πανεπιστημιακό επίπεδο» ("can be defined as study at university level"), βλ. Dutton 2005, 30.

9 Επιλέξαμε να αποδώσουμε τον όρο Further Education ως Μετα-δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, ακολουθώντας το πνεύμα του σχετικού ορισμού του NIACE: «ο όρος περιλαμβάνει ολόκληρη τη μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με την εξαίρεση του τριτοβάθμιου τομέα» ("embraces the whole post-secondary education sector excluding higher education"), βλ. Dutton, ό.π., 27.

Πίνακας 6

Χρήση όρων

Όρος	Αριθμός αναφορών
Εκπαίδευση Ενηλίκων	59
Δια Βίου Μάθηση	52
Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση	12
Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού	10
Μετα-δευτεροβάθμια εκπαίδευση	9
Δια Βίου Εκπαίδευση	7
ΣΥΝΟΛΟ	149

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Συνοψίζοντας, με βάση τα στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση των 559 εργασιών του δείγματος καταλήγουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- (α) Ο κύριος όγκος των εργασιών εντοπίζεται στα ερευνητικά αντικείμενα που εντάσσονται στη θεωρητική θεμελίωση του πεδίου και στις εξελίξεις στο μακρο-επίπεδο. Οι κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές διαστάσεις, αλλά και η διερεύ-

νηση των διαστάσεων των εκπονούμενων πολιτικών φαίνεται πως απασχολεί σε μεγάλο βαθμό τους ερευνητές του πεδίου.

- (β) Οι τομείς εφαρμογής στους οποίους στρέφεται κατά κύριο λόγο η θεωρητική και ερευνητική παραγωγή είναι η εκπαίδευση στους χώρους εργασίας και η τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι μεταβολές στο τοπίο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και η στροφή των δραστηριοτήτων εκπαίδευσης ενηλίκων προς τις ανάγκες της οικονομίας θεωρούμε ότι μπορούν να ερμηνεύσουν αυτή τη στροφή, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν οι δύο προαναφερθέντες τομείς δεν αποτελούσαν έως πρόσφατα τομείς ιδιαίτερου ενδιαφέροντος στην «κλασική» βιβλιογραφία του πεδίου.
- (γ) Οι δύο όροι που κυρίως χρησιμοποιούνται στους τίτλους των εργασιών, προκειμένου να περιγράψουν το πεδίο είναι η *Εκπαίδευση Ενηλίκων* και η *Διά Βίου Μάθηση*. Παρά το γεγονός ότι σαφέστερα προωθείται (αν και συνήθως όχι με την απαιτούμενη εννοιολογική ακρίβεια) από διεθνείς οργανισμούς και διαμορφωτές πολιτικής η χρήση του όρου *Διά Βίου Μάθηση*, στο πλαίσιο της επιστημονικής κοινότητας ο όρος *Εκπαίδευση Ενηλίκων* διατηρεί τη διακριτή του θέση. Τέλος, εξαιρετικά περιορισμένη είναι η χρήση άλλων όρων που παλαιότερα χρησιμοποιούνταν από ερευνητές και θεωρητικούς του πεδίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βεργίδης, Δ. (2001), «Διά Βίου Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Πολιτική» στο Κ. Π. Χάρης, Ν. Β. Πετρουλάκης, και Σ. Νικόδημος (επιμ.), *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση*, Αθήνα, Ατραπός, σσ. 1271-144.
- Jarvis, P. (2005), «Εκπαίδευση Ενηλίκων: προσωρινό φαινόμενο ή μόνιμη πραγματικότητα;» (μτφρ. Γ. Κουλαουζίδης), στο Α. Κόκκος (επιμ.), *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 19-28.
- Καραλής, Θ. (2005), «Η εκπαίδευση των εκπαιδευτών στην Ελλάδα: ιστορικές αναφορές, παρούσα κατάσταση και προοπτικές», *Εκπαίδευση Ενηλίκων* 5, 9-14.
- Καραλής, Θ. (2008), «Διά Βίου Μάθηση, Εκπαίδευση Ενηλίκων και Ενεργός Πολίτης», στο Σ. Μπάλιας (επιμ.), *Ενεργός Πολίτης και Εκπαίδευση*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 125-150.
- Κόκκος, Α. (2005), «Εκπαίδευση Ενηλίκων: Ανιχνεύοντας το πεδίο», Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Σπητιάνου, Α.Α. και Σαμαρά, Ε.Ι. (2006), «Ερευνητικά δεδομένα για τη Διά Βίου Μάθηση στην Ελλάδα», ανακοίνωση στο 5ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος: «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα», 24-26/11/2006.

Ξενόγλωσση

- Beyer, J.M. (1978), «Editorial Policies and Practices Among Leading Journals in four Scientific Fields», *The Sociological Quarterly* 19, 68-88.
- Chappell, C. (2003), «Researching Vocational Education and Training: Where to From Here?», *Journal of Vocational Education and Training* 1, 21-32.
- Dutton, Y. (2005), «The Jargon Buster», Leicester: *National Institute of Adult and Continuing Education*.
- Edwards, R., Clarke, J., Harrison, R., και Reeve, F. (2002), «Is there Madness in the Method? Representations of research in Lifelong Learning», *Adult Education Quarterly* 2, 128-139.

- Herson, P., Smith, A., και Croxson, M. B. (1993), «Publication in College and Research Libraries: Accepted, Rejected and Published Papers», 1980-1991, *College and Research Libraries* 54, 303-321.
- Jarvis, P., Parker, S. και Holford, J. (2004), «Editorial», *International Journal of Lifelong Education* 5, 419-421.
- ISI Thomson Scientific (2004), «Social Sciences Citation Index Journal List». <http://www.isinet.com>.
- Karalis, T. και Vergidis, D. (2004), «Lifelong Education in Greece: Recent Developments and Current Trends», *International Journal of Lifelong Education* 2, 179-189.
- Knowles, M.S. (1998), «The Modern Practice of Adult Education – from Pedagogy to Andragogy», New Jersey, Cambridge Books.
- Lindeman, E. (1926), «The Meaning of Adult Education», Montreal, Harvester House.
- Mauch, W. (1999), «World Trends in Adult Education Research», Hamburg, UNESCO.
- Nietupski, J., Hamre-Nietupski, S., Cutrin, S., και Shrikanth, K. (1997), «A Review of Curricular Research in Severe Disabilities from 1976 to 1995», *The Journal of Special Education* 31, 36-55.
- OECD (1977), *Learning Opportunities for Adults*, Paris, OECD.
- Rogers, A. (2003), «What is the Difference? A New Critique of Adult Learning and Teaching», Leicester, National Institute of Adult and Continuing Education.
- Taylor, E.W. (2001), «Adult Education Quarterly from 1989 to 1999: A Content Analysis of all Submissions», *Adult Education Quarterly* 4, 322-340.
- Tuijnman, A. (2002), «Themes and Questions for a Research Agenda on Lifelong Learning», στο R. Edwards, N. Miller, N. Small, και A. Tait, *Supporting Lifelong Learning* (Vol. 3: Making Policy Work), London, Routledge Falmer, σσ. 6-29.
- UNESCO (1975), *International Standard Classification of Educational Data*, Paris, UNESCO.
- Yaxlee, B.A. (1929), *Lifelong Education*, London, Cassell.

Καραλής, Θ. (2008). Εκπαίδευση Ενηλίκων και Διά Βίου Μάθηση: απόπειρα χαρτογράφησης των ερευνητικών τάσεων, *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 14, σσ. 24-29.